

Marcin Orlewski
Łukasz Słotwiński

Zakres podmiotowy ubezpieczenia społecznego rolników

I. Wprowadzenie

Obecnie obowiązująca ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników¹ jest, po ustawach z 1977 roku i 1982 roku, trzecią z kolei próbą kompleksowego rozwiązania kwestii ubezpieczeń społecznych rolników indywidualnych i członków ich rodzin. Spośród generalnych, ustrojowych rozwiązań, które wniosła ta ustawa, można wskazać:

1) rozdzielenie ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego od ubezpieczenia emerytalno-rentowego wraz z odmiennymi zasadami ich finansowania,

2) stworzenie możliwości dobrowolnego ubezpieczenia (na wniosek),

3) dwuczęściową konstrukcję emerytury i renty inwalidzkiej rolniczej (część składkowa i uzupełniająca).

Ustawą z dnia z dnia 2 kwietnia 2004 r. o zmianie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników oraz o zmianie niektórych innych ustaw², która weszła w życie z dniem 2 maja 2004 r., dokonano szeregu zmian i uzupełnień, podyktowanych, według uzasadnienia projektodawcy, między innymi potrzebą zrationalizowania zasad podlegania ubezpieczeniu³.

¹ Tekst jedn.: Dz.U. z 1998 r. Nr 7, poz. 25 ze zm., zwana dalej ustawą u.s.r.

² Dz.U. Nr 91, poz. 873, zwana dalej ustawą nowelizującą.

³ Uzasadnienie rządowego projektu ustawy nowelizującej, druk sejmowy nr 1489, data wpływu: 26 marca 2003 r., s. 48.

Jednym z celów nowelizacji było, z jednej strony, rozszerzenie kręgu osób podlegających ubezpieczeniu społecznemu rolników poprzez objęcie nim obywatele państw członkowskich Unii Europejskiej, w braku odmiennych postanowień przepisów wspólnotowych dotyczących stosowania systemów zabezpieczenia społecznego⁴. Dostosowano w ten sposób prawo polskie do prawa wspólnotowego w zakresie koordynacji systemów zabezpieczenia społecznego, zgodnie z zasadami określonymi w Rozporządzeniu Rady Nr 1408/71/EWG z dnia 14 czerwca 1971 r. o stosowaniu systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób pracujących na własny rachunek, członków ich rodzin zmieniających miejsce pobytu w granicach Wspólnoty (Dz. Urz. WE Nr L 149, 05.07.71) oraz uzupełniającym je Rozporządzeniu Rady Nr 574/72/EWG z dnia 21 marca 1972 r. o ustaleniu sposobów stosowania Rozporządzenia Nr 1408/71/EWG, dotyczącego stosowania systemów zabezpieczenia społecznego do pracowników, osób pracujących na własny rachunek oraz członków ich rodzin zmieniających miejsce pobytu w granicach Wspólnoty (Dz. Urz. WE Nr L 74, 27.03.72), z drugiej zaś strony, wprowadzono istotne zmiany w art. 5a ustawy u.s.r., ograniczając dostęp do ubezpieczenia rolniczego dla osób prowadzących działalność pozarolniczą.

II. Osoby objęte ubezpieczeniem społecznym rolników

1. Uwagi ogólne

Systemem ubezpieczenia społecznego rolników objęto, zgodnie ze znówelizowanym brzmieniem art. 1 ust. 1 ustawy u.s.r., rolników i pracujących z nimi domowników, którzy:

- 1) posiadają obywatelstwo polskie,
- 2) przebywają na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej na podstawie wizy bądź karty pobytu, wydanej w związku z uzyskaniem zezwolenia na zamieszkanie na czas oznaczony albo zezwolenia na osiedlenie się na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej lub
- 3) są obywatelami państw członkowskich Unii Europejskiej, przy czym osoby należące do ostatniej z wymienionych kategorii (obywatele państw członkowskich UE) są objęte ubezpieczeniem, jeżeli przepisy Unii Euro-

⁴ Tamże, s. 62-63.

pejskiej dotyczące stosowania systemów zabezpieczenia społecznego nie stanowią inaczej (art. 1 ust. 1a ustawy u.s.r.).

Przed nowelizacją, tj. do dnia 2 maja 2004 r., ubezpieczeniem społecznym rolników objęci byli jedynie obywatele polscy, ale w związku z akcesją do UE i potrzebą koordynacji stosownych przepisów prawa polskiego z *acquis communautaire*, zakres podmiotowy ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników został rozszerzony. Jest on obecnie zgodny z zasadą niedyskryminacji, sformułowaną w art. 3 ust. 1 powołanego wyżej Rozporządzenia Rady Nr 1408/71/EWG. Ponadto zauważyć należy, że ubezpieczeniem społecznym rolników objęto również rolników będących cudzoziemcami⁵ spoza obszaru UE, osoby, które bądź mają obywatelstwo państw niebędących członkami UE, bądź też są apatrydami, o ile spełniają warunki określone w ustawie.

Jak wynika z art. 1 ust. 1 ustawy u.s.r., ubezpieczenie społeczne rolników obejmuje rolników oraz pracujących z nimi domowników. Definicję legalną rolnika zawiera art. 6 pkt 1 ustawy u.s.r., stanowiący, że pod pojęciem tym rozumie się „pełnoletnią osobę fizyczną, zamieszkujejącą i prowadzącą na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, osobiście i na własny rachunek, działalność rolniczą w pozostającym w jej posiadaniu gospodarstwie rolnym, w tym również w ramach grupy producentów rolnych, a także osobę, która przeznaczyła grunty prowadzonego przez siebie gospodarstwa rolnego do zalesienia”.

Dla uznania danej osoby za rolnika wymagany jest więc przymiot pełnoletniości. Wymóg ten nie dotyczy jednak, zgodnie z przytoczoną wyżej definicją, osoby, która przeznaczyła grunty prowadzonego gospodarstwa rolnego do zalesienia. W związku z tym rodzi się pytanie, według jakiego prawa oceniana będzie kwestia pełnoletniości osób niemających obywatelstwa polskiego. Nie znajdują tu zastosowania przepisy ustawy z dnia 12 listopada 1965 r. – Prawo prywatne międzynarodowe⁶, albowiem, zgodnie z art. 1 § 1 tej ustawy, określa ona „prawo właściwe dla międzynarodowych stosunków osobistych i majątkowych w zakresie prawa cywilnego, rodzinnego i opiekuńczego oraz prawa pracy”. Nie dotyczy więc stosunków z zakresu prawa zabezpieczenia społecznego, w tym

⁵ Cudzoziemcem, zgodnie z art. 2 ustawy z dnia 13 czerwca 2003 r. o cudzoziemcach (Dz.U. Nr 128, poz. 1175), jest każdy, kto nie posiada obywatelstwa polskiego.

⁶ Dz.U. Nr 46, poz. 290 ze zm.

ubezpieczenia społecznego rolników. Jak się zatem wydaje, o ile wiążąca Rzeczpospolitą Polską umowa międzynarodowa lub odpowiedni akt prawa wspólnotowego nie będą stanowić inaczej, kwestię pełnoletności osób niebędących obywatelami polskimi rozstrzygać należy w oparciu o właściwy przepis kodeksu cywilnego (art. 10 § 1 k.c.).

2. Działalność rolnicza

Kolejnymi przesłankami, od których spełnienia zależy uznanie danej osoby za rolnika w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, jest zamieszkiwanie i prowadzenie na terytorium Polski osobiście i na własny rachunek działalności rolniczej w pozostającym w posiadaniu tej osoby gospodarstwie rolnym. Ustawa nie wymaga przy tym zamieszkiwania przez rolnika w gospodarstwie, w którym prowadzi działalność rolniczą, co znajduje potwierdzenie w wyroku Sądu Najwyższego z dnia 16 grudnia 1998 r.⁷, zgodnie z którym „[o]bjęcie rolnika systemem rolniczego ubezpieczenia społecznego nie jest uwarunkowane zamieszkiwaniem rolnika na terenie prowadzonego gospodarstwa rolnego ani zakresem świadczonych prac rolniczych we własnym gospodarstwie rolnym”. Zatem rolnik nie musi mieszkać ani nawet przebywać na terenie swego gospodarstwa, ani także być tam fizycznie zatrudniony, lecz może z innego miejsca kierować i nadzorować pracę innych osób⁸.

Skoro o objęciu ubezpieczeniem społecznym rolników decyduje między innymi prowadzenie działalności rolniczej, konieczna jest analiza tego pojęcia. W myśl art. 6 pkt 3 ustawy u.s.r., działalnością rolniczą jest „działalność w zakresie produkcji roślinnej lub zwierzęcej, w tym ogrodniczej, sadowniczej, pszczelarskiej i rybnej”⁹. Działalność ta ma być prowadzona osobiście i na własny rachunek w posiadanym gospodarstwie rolnym. Wystarczy zatem, by dana osoba była posiadaczem samodzielnym lub zależnym gospodarstwa, w którym prowadzi działalność rolniczą, być właścicielem, użytkownikiem wieczystym, jak też użytkownikiem lub dzierżawcą, a nawet może nim faktycznie władać bez tytułu prawnego.

⁷ II UKN 389/98, OSNP 2000, nr 4, poz. 156.

⁸ B. W i e r z b o w s k i, *Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników w orzecznictwie*, Warszawa 1995, s. 10.

⁹ Przed nowelizacją ustawy u.s.r. termin „działalność rolnicza” obejmował także działalność w zakresie produkcji leśnej.

Samo jednak posiadanie gospodarstwa rolnego nie przesądza o tym, że dana osoba prowadzi w nim działalność rolniczą¹⁰. Nie są przy tym, zdaniem Sądu Najwyższego, posiadaczami zależnymi gospodarstwa rolnego rodzice małoletniego dziecka pozostającego pod ich władzą rodzicielską, prowadzący gospodarstwo rolne należące do majątku dziecka. Sprawując bowiem zarząd majątkiem małoletniego dziecka, władają nim za dziecko, są przeto dzierżycielami (art. 338 k.c.), w związku z czym nie można uznać, że prowadzą działalność rolniczą na własny rachunek w rozumieniu art. 6 pkt 1 ustawy u.s.r., i tym samym nie podlegają ubezpieczeniu społecznemu rolników¹¹.

Działalność rolnicza ma być prowadzona na własny rachunek, co oznacza, że skutki majątkowe prowadzenia przez daną osobę gospodarstwa rolnego, z punktu widzenia obowiązującego porządku prawnego, przechodzą na rzecz tej osoby¹². Ponadto znowelizowana ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników wymaga również, by działalność ta była prowadzona osobiście¹³. Nigdzie w ustawie nie sprecyzowano jednak, co należy rozumieć pod pojęciem osobistego prowadzenia działalności rolniczej, a zatem należy w tej mierze oprzeć się na orzecznictwie. Przede wszystkim istotny jest tu wyrok Sądu Apelacyjnego w Rzeszowie z dnia 24 maja 1994 r.¹⁴, zgodnie z którym prowadzenie gospodarstwa rolnego to wykonywanie czynności zarządzających dla osiągnięcia określonego celu w zakresie produkcji rolniczej, dla którego konieczne na ogół jest fizyczne wykonywanie pracy, zaś nieobecność osoby w kraju uniemożliwia zajmowanie się gospodarstwem rolnym zgodnie z ustawą o ubezpieczeniu społecznym rolników, chyba że nieobecność ta ma charakter krótkotrwały i nie dochodzi do zerwania związku takiej osoby z gospodarstwem rolnym. Uwzględnić należy także wyrok Naczelnego Sądu Ad-

¹⁰ Por. Wyrok SA w Rzeszowie z dnia 24 maja 1994 r. III AUr 162/94, OSA 1994, nr 7, poz. 60.

¹¹ Wyrok SN z dnia 25 stycznia 2000 r. II UKN 341/99, OSNP 2001, nr 11, poz. 397.

¹² Por. uzasadnienie powołanego wyżej wyroku SN z dnia 25 stycznia 2000 r. II UKN 341/99, OSNP 2001, nr 11, poz. 397.

¹³ Wymóg ten sformułowano już wcześniej w orzecznictwie, mimo braku odpowiedniego przepisu ustawy; por. uchwałę SN z dnia 1 kwietnia 1992 r. II UZP 7/92, OSNC 1992, nr 7-8, poz. 134.

¹⁴ III AUr 162/94, OSA 1994, nr 7, poz. 60.

ministracyjnego we Wrocławiu z dnia 25 września 1981 r.¹⁵, którego teza sformułowana została co prawda na gruncie nieobowiązującego już stanu prawnego, lecz w interesującym nas zakresie nadal zachowuje aktualność. Zgodnie z tą tezą, „[p]rzez prowadzenie gospodarstwa rolnego [...] należy rozumieć osobiste kierowanie i zarządzanie tym gospodarstwem. Wiąże się to z reguły ze stałym osobistym wykonywaniem niezbędnych prac związanych z gospodarstwem i stałą troską o jego należyte funkcjonowanie”. Analiza orzecznictwa prowadzi do wniosku, że prowadzenie gospodarstwa rolnego polega na osobistym (tj. dokonywanym przez prowadzącego) podejmowaniu czynności kierowniczych i zarządzających, dotyczących wykonywanej w gospodarstwie działalności, które mogą, ale nie muszą, wiązać się z fizyczną pracą w prowadzonym gospodarstwie.

3. Gospodarstwo rolne

Z ubezpieczeniem społecznym rolników wiąże się także pojęcie gospodarstwa rolnego. Zgodnie z art. 6 pkt 4 ustawy u.s.r., za gospodarstwo rolne uważa się każde gospodarstwo służące prowadzeniu działalności rolniczej. Jest to ujęcie czysto funkcjonalne, istnieje więc potrzeba analizy tego zagadnienia.

Na początek trzeba się zastanowić, co ustawodawca rozumie pod pojęciem gospodarstwa rolnego. W pierwszym rzędzie należy odwołać się do definicji z art. 55³ k.c.¹⁶ Z analizy tego przepisu i jego porównania z przepisem art. 6 pkt 4 ustawy u.s.r. wynika, że nie każde gospodarstwo rolne w rozumieniu kodeksu cywilnego będzie uważane za gospodarstwo rolne na gruncie ustawy o ubezpieczeniu społecznym. Artykuł 55³ k.c. uznaje bowiem określone elementy za gospodarstwo rolne już wówczas, gdy potencjalnie mogą one stanowić zorganizowaną całość gospodarczą¹⁷, natomiast art. 6 pkt 4 ustawy u.s.r. wymaga, by gospodarstwo służyło prowadzeniu działalności rolniczej, a więc działalność ta musi być w nim

¹⁵ SA/Wr 143/81, ONSA 1981, nr 2, poz. 93.

¹⁶ Zgodnie z tym artykułem, „[z]a gospodarstwo rolne uważa się grunty rolne wraz z gruntami leśnymi, budynkami lub ich częściami, urządzeniami i inwentarzem, jeżeli stanowią lub mogą stanowić zorganizowaną całość gospodarczą, oraz prawami związanymi z prowadzeniem gospodarstwa rolnego”.

¹⁷ Por. postanowienie SN z dnia 7 maja 1997 r. II CKN 137/97, System Informacji Prawnej LEX.

rzeczywiście prowadzona, nie wystarczy sama potencjalna możliwość jej prowadzenia.

Niezbędnym, ale i wystarczającym składnikiem gospodarstwa rolnego są grunty rolne. Jak stwierdził Sąd Najwyższy w postanowieniu z dnia 7 maja 1997 r.¹⁸: „Najistotniejszym składnikiem gospodarstwa rolnego – w sensie przedmiotowym – jest grunt rolny. Bez niego nie może istnieć gospodarstwo rolne. Występowanie pozostałych składników tego gospodarstwa, wymienionych w art. 55³ k.c., nie jest konieczne dla bytu samego gospodarstwa”.¹⁹ Tak więc to grunty rolne przesądzają o kwalifikacji określonego zespołu składników materialnych jako gospodarstwa rolnego w rozumieniu art. 55³ k.c.²⁰ Za nietrafny, na gruncie tego przepisu, należy uznać pogląd wyrażony przez Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 2 czerwca 2000 r.²¹, zgodnie z którym „[g]ospodarstwem rolnym jest jednostka gospodarcza zorganizowana na nieruchomości rolnej o takim obszarze, że możliwe jest prowadzenie działalności wytwórczej przeznaczonej na zbyt”. Słusznie zauważył A. Lichorowicz w głosie krytycznej do komentowanego orzeczenia, że „[u]stawodawcy wystarcza do uznania zespołu składników majątkowych za gospodarstwo rolne, gdy będą one mogły stanowić zorganizowaną całość gospodarczą na wypadek, gdyby uprawniony zdecydował się podjąć na nich rolniczą działalność wytwórczą, bez względu na to, czy ją aktualnie prowadzi i czy jest ona przeznaczona na zbyt. Taka potencjalna definicja gospodarstwa rolnego wyłącza a limine stosowanie wszelkich kryteriów dotyczących rozmiarów produkcji gospodarstwa”²². Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników również nie wymaga prowadzenia działalności rolniczej w gospodarstwie rolnym w określonych rozmiarach, dla uznania danej osoby za rolnika. Istotne jest samo jej prowadzenie.

¹⁸ Tamże.

¹⁹ Por. też wyrok NSA z dnia 20 września 1991 r. II S.A. 669/91, ONSA 1992, nr 2, poz. 26.

²⁰ Patrz R. Budzinoski, *Pojęcie gospodarstwa rolnego według kodeksu cywilnego (rozważania na tle art. 55³ k.c.)*, RPEiS 1991, nr 3, s. 59.

²¹ II CKN 1067/98, OSP 2001, nr 2, poz. 27, z głosem krytyczną A. Lichorowicza, *Głosa do wyroku SN z dnia 2 czerwca 2000 r.*, II CKN 1067/98, OSP 2001, nr 2, poz. 27.

²² A. Lichorowicz, tamże.

Skoro dla istnienia gospodarstwa rolnego tak duże znaczenie mają grunty rolne, konieczne staje się z kolei zdefiniowanie tych ostatnich. Na wstępie odwołać należy się do definicji z art. 46¹ k.c., w myśl której „nieruchomościami rolnymi (gruntami rolnymi) są nieruchomości, które są lub mogą być wykorzystywane do prowadzenia działalności wytwórczej w rolnictwie w zakresie produkcji roślinnej i zwierzęcej, nie wyłączając produkcji ogrodniczej, sadowniczej i rybnej”²³. Jak już wspomniano, rozmiar owej działalności wytwórczej jest bez znaczenia, albowiem „w art. 46¹ k.c. nie znajdujemy żadnego kryterium ilościowego”²³. Widać zatem, że gruntem rolnym w ujęciu kodeksu cywilnego może być niemal każda nieruchomość gruntowa, co na potrzeby ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników jest najzupełniej wystarczające.

Nie należy również zapominać, że aby podlegać na mocy ustawy ubezpieczeniu społecznym rolników, gospodarstwo, w którym rolnik prowadzi działalność rolniczą, musi obejmować obszar użytków rolnych powyżej 1 ha przeliczeniowego. Pociąga to za sobą konieczność ustalenia, jak należy rozumieć terminy: użytki rolne i hektar przeliczeniowy. Dla zdefiniowania pierwszego z nich trzeba będzie odwołać się do przepisów rozporządzenia Ministra Rozwoju Regionalnego i Budownictwa z dnia 29 marca 2001 r. w sprawie ewidencji gruntów i budynków²⁴, gdzie z § 68 ust. 1 wynika, że użytki rolne dzielą się na grunty orne, sady, łąki trwałe, pastwiska trwałe, grunty rolne zabudowane, grunty pod stawami oraz rowy, każde oznaczone odpowiednim symbolem geodezyjnym. Jest to zatem pewien termin zbiorczy, obejmujący grunty zakwalifikowane jako związane z działalnością rolniczą. Za użytki rolne w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników należy więc uznać grunty, które zostały oznaczone jako takie w ewidencji gruntów i budynków²⁵, co znajduje swój wyraz w odpowiednich dokumentach geodezyjnych.

²³ Tamże.

²⁴ Dz.U. Nr 38, poz. 454.

²⁵ Por. też art. 21 ust. 1 ustawy z dnia 17 maja 1989 r. – Prawo geodezyjne i kartograficzne (tekst jedn.: Dz.U. z 2000 r. Nr 100, poz. 1086), w myśl którego „[p]odstawę planowania gospodarczego, planowania przestrzennego, wymiaru podatków i świadczeń, oznaczania nieruchomości w księgach wieczystych, statystyki publicznej, gospodarki nieruchomościami oraz ewidencji gospodarstw rolnych stanowią dane zawarte w ewidencji gruntów i budynków”.

Terminem hektara przeliczeniowego posługuje się natomiast ustawa z dnia 15 listopada 1984 r. o podatku rolnym²⁶, i do niej też należy się odwołać²⁷. Zgodnie z art. 4 ust. 1 pkt 1 tej ustawy, liczbę hektarów przeliczeniowych ustala się na podstawie powierzchni, rodzajów i klas użytków rolnych wynikających z ewidencji gruntów i budynków oraz zaliczenia do okręgu podatkowego. Liczbę hektarów przeliczeniowych wchodzących w skład gospodarstwa rolnego na podstawie ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników ustala się w ten sposób, że powierzchnię fizyczną użytków rolnych mnoży się przez podany w ustawie o podatku rolnym przelicznik (tj. współczynnik ustalony w oparciu o wymienione wyżej elementy), z uwzględnieniem szczegółowych zasad określonych w tej ustawie, jednakże „[p]rzy ustalaniu podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników liczbę hektarów przeliczeniowych określa się bez uwzględnienia wyłączeń niektórych obszarów użytków rolnych z podstawy wymiaru podatku rolnego”²⁸.

4. Małżonek rolnika

Przepisy ustawy traktujące o prawach i obowiązkach rolnika odnoszą się w całej rozciągłości do obojga małżonków będących współposiadaczami gospodarstwa rolnego i prowadzących działalność rolniczą na wspólny rachunek. Oznacza to bowiem, że oboje są rolnikami w rozumieniu omawianej ustawy. Do małżonka rolnika niebędącego współposiadaczem gospodarstwa rolnego mają zastosowanie tylko te przepisy odnoszące się do rolnika, które regulują podleganie ubezpieczeniu społecznemu i świadczeniu z tego ubezpieczenia. Małżonek rolnika, spełniający określone warunki, podlega ubezpieczeniu określonemu w ustawie obowiązkowo, nie podlega mu natomiast wówczas, gdy przedstawi stosowne dokumenty potwierdzające niewykonywanie pracy w gospodarstwie rolnym ani w gospodarstwie domowym bezpośrednio związanym z tymże gospodarstwem rolnym (art. 5 ustawy u.s.r.). Za pracującego w gospodarstwie rolnym można uznać jedynie takiego małżonka, który

²⁶ Tekst jedn.: Dz.U. z 1993 r. Nr 94, poz. 431 ze zm.

²⁷ Por. wyrok SN z dnia 20 sierpnia 2002 r. II UKN 512/01, OSNP 2004, nr 4, poz. 67.

²⁸ Tamże.

przyczynia się do właściwego funkcjonowania gospodarstwa, czyli wykonuje czynności w gospodarstwie rolnym, bez których jego funkcje nie mogłyby być zrealizowane²⁹, a zatem „mażonek rolnika, który angażuje swoją aktywność zawodową poza gospodarstwem rolnym i domowym rolnika, nie ma w rozumieniu tego przepisu przymiotu »mażonka rolnika« i nie podlega ubezpieczeniu społecznemu rolników bez względu na obszar użytków rolnych, posiadanych przez rolnika pozostającego z nim w związku małżeńskim”³⁰. Należy też przytoczyć wyrok Sądu Najwyższego z dnia 10 czerwca 1997 r.³¹, zgodnie z którym „[p]rowadzenie w ramach małżeńskiej wspólności majątkowej rolniczego działu specjalnego, formalnie zarejestrowanego na jednego z małżonków, wywołuje wobec obojga małżonków skutki prawne wynikające z prawa ubezpieczeń społecznych”.

5. Domownik

Za domownika uznaje się osobę bliską rolnikowi, która ukończyła 16 lat, pozostaje z rolnikiem we wspólnym gospodarstwie domowym lub zamieszkuje na terenie jego gospodarstwa rolnego albo w bliskim sąsiedztwie, a także stale pracuje w tym gospodarstwie i nie jest związana z rolnikiem stosunkiem pracy (art. 6 pkt 2 ustawy u.s.r.). Osobą bliską rolnikowi może być zarówno członek rodziny, jak też osoba zupełnie z nim niespokrewniona. Jednakże pomiędzy rolnikiem a domownikiem powinna istnieć pewna więź o charakterze osobistym, wykraczająca poza stosunek łączący pracodawcę i pracownika, co wyklucza zatrudnienie na podstawie umowy o pracę. Praca dorywcza w gospodarstwie czy też praca w czasie ferii lub wakacji nie stanowią podstawy do uznania osoby wykonującej ten rodzaj pracy za domownika. Warunkiem takim nie jest także ani zamieszkiwanie w gospodarstwie rolnym nawet przez znaczną część roku, ani samo zameldowanie, jeśli osoba taka nie dowiedzie stałej pracy w gospodarstwie rolnym, przy braku związania z rolnikiem stosunkiem pracy. Ustawowe sformułowanie „stała praca w tym gospodarstwie rol-

²⁹ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 18 maja 1995 r. III AUr 126/95, OSA 1995, nr 6, poz. 52, s. 56.

³⁰ Wyrok SN z dnia 1 grudnia 1994 r. III ARN 67/94, OSNAPiUS 1995, nr 6, poz. 72.

³¹ II UKN 182/97, OSNP 1998, nr 9, poz. 283.

nym” wymaga również pewnego psychicznego nastawienia, polegającego na związaniu się w pewnym okresie czasu z gospodarstwem rolnym i nieszukaniu stałego zatrudnienia poza nim³². Jak wynika z powołanego przepisu, warunek pozostawania we wspólnym gospodarstwie domowym uważa się za spełniony również wtedy, gdy domownik zamieszkuje na terenie gospodarstwa rolnego lub w jego bliskim sąsiedztwie. Za bliskie sąsiedztwo uznać można taką odległość, która umożliwi codzienne dojeżdżenie do gospodarstwa i powrót do miejsca zamieszkania, z uwzględnieniem tradycyjnego czasu pracy. Dla objęcia domownika zakresem ubezpieczenia społecznego rolników wystarczający jest fakt, że stale pracuje w gospodarstwie rolnym, przy czym nie pozostaje z rolnikiem w stosunku zatrudnienia, natomiast nie wymaga się, by praca w tym gospodarstwie stanowiła jego główne źródło utrzymania.

III. Podleganie ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy

W systemie dobrowolnego ubezpieczenia społecznego rolników ustawodawca wyróżnił ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie oraz ubezpieczenie emerytalno-rentowe (art. 1 ust. 2 ustawy u.s.r.). Ubezpieczeniom tym podlega się z mocy ustawy bądź na wniosek (art. 3 ust. 1 ustawy u.s.r.).

Obowiązkowe ubezpieczenie społeczne rolników obejmuje również ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe, macierzyńskie i ubezpieczenie emerytalno-rentowe. W myśl art. 7 ust. 1, jak też art. 16 ust. 1 pkt 1 i 2 oraz ust. 3 ustawy u.s.r., obu rodzajom ubezpieczenia podlegają z mocy ustawy rolnicy, których gospodarstwa obejmują obszar użytków rolnych powyżej 1 ha przeliczeniowego lub dział specjalny w określonym rozmiarze oraz ich domownicy, pod warunkiem jednak, że nie podlegają innemu ubezpieczeniu społecznemu ani nie mają ustalonego prawa do emerytury lub renty bądź świadczeń z ubezpieczeń społecznych. Obowiązek dotyczący rolnika rozciąga się, przy tym, z mocy art. 5 ustawy u.s.r., na warunkach w nim określonych, na małżonka rolnika. Jak więc

³² Wyrok SA w Rzeszowie z dnia 28 czerwca 1994 r. III AUr 206/94, OSAiSN, nr 7-8, poz. 62, s. 57.

widać, objęcie rolników, ich małżonków i domowników ubezpieczeniem obowiązkowym zależy od powierzchni użytków rolnych wchodzących w skład posiadanego przez rolnika gospodarstwa, za wyjątkiem rolników prowadzących dział specjalny.

Zgodnie z uchwałą Sądu Najwyższego z dnia 16 czerwca 1992 r.³³, rolnik pobierający wojskową rentę inwalidzką podlega ubezpieczeniu społecznemu rolników, jeżeli tylko spełnia niezbędne przesłanki ustawowe. Rentę tę przyznaje się na podstawie ustawy z dnia 29 maja 1974 r. o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i wojskowych oraz ich rodzin³⁴, a zatem na mocy przepisów o zaopatrzeniu określonej grupy osób, które stały się inwalidami z przyczyn określonych w tej ustawie, a nie na podstawie przepisów o ubezpieczeniu emerytalno-rentowym lub zaopatrzeniu emerytalnym, o którym mowa w art. 6 pkt 12 ustawy u.s.r. Ustawa o zaopatrzeniu inwalidów wojennych i wojskowych jest aktem szczególnym, który nie zawiera żadnej zależności pomiędzy świadczeniami a uprzednio opłacaną składką, a związek taki należy do istotnych elementów w systemach ubezpieczeniowych. Świadczy to, zdaniem SN, że renta inwalidy wojennego ma charakter odszkodowawczy i nie jest świadczeniem z innego ubezpieczenia społecznego³⁵.

Oprócz wymienionych osób obowiązkowemu ubezpieczeniu, ale jedynie emerytalno-rentowemu, podlegają z mocy art. 16 ust. 1 pkt 3 i 4 ustawy u.s.r. także osoby pobierające rentę strukturalną współfinansowaną ze środków Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej, jak również małżonkowie tych osób, jeżeli wspomniana renta strukturalna wypłacana jest wraz z dodatkiem na tych małżonków; warunkiem objęcia ubezpieczeniem z mocy ustawy jest, podobnie jak w przypadku rolników, ich małżonków i domowników, niepodleganie innemu ubezpieczeniu społecznemu, nieposiadanie ustalonego prawa do emerytury lub renty oraz do świadczeń z ubezpieczeń społecznych.

Ubezpieczenie z mocy ustawy istnieje niezależnie od woli, a nawet czasem świadomości osoby podlegającej temu ubezpieczeniu, i nie istnieje możliwość rezygnacji z niego. W każdym zatem przypadku, gdy rolnik,

³³ II UZP 4/92, OSNCP 1993, nr 1-2, poz. 11, tak również wyrok SN z dnia 27 września 2000 r. II UKN 731/99, OSNAPIUS 2002, nr 8, poz. 192.

³⁴ Tekst jedn.: Dz.U. z 2002 r. Nr 9, poz. 87.

³⁵ Wyrok SN z dnia 06.12.1990 r. II URN 112/90, OSN 1992, nr 9, poz. 2.

jego małżonek i domownik spełniają wszystkie warunki obowiązkowego podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników, a nie podlegają innemu ubezpieczeniu społecznemu, stają się ubezpieczonymi z mocy powołanej ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników i są obowiązani do opłacania składek z tego tytułu.

Podstawą do wyłączenia z obowiązkowego ubezpieczenia społecznego rolników osób pobierających gwarantowany zasiłek okresowy lub stały zasiłek z tytułu wychowywania dziecka wymagającego stałej opieki i pielęgnacji jest zaświadczenie Ośrodka Pomocy Społecznej o opłacaniu składek na ubezpieczenie emerytalne i rentowe z tytułu pobierania przez daną osobę zasiłku.

Kasa Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego reprezentuje pogląd, że z zapisów ustawy z dnia 25 listopada 1986r. o organizacji i finansowaniu ubezpieczeń społecznych³⁶ (obowiązującej do końca 1998 r.) oraz aktualnie obowiązującej ustawy z dnia 13 października 1998 r. o systemie ubezpieczeń społecznych³⁷ wynika, że obowiązek ubezpieczenia pracowniczego ustaje z dniem ustania stosunku pracy, a nie prawa do pobierania świadczeń krótkoterminowych, będących konsekwencją wcześniejszego podlegania temu ubezpieczeniu, takich jak zasiłki chorobowe i opiekuńcze, zasiłki macierzyńskie i wychowawcze, świadczenia rehabilitacyjne, zasiłki przedemerytalne, świadczenia przedemerytalne. W związku z powyższym, rolnicy, pobierający wyżej wymienione świadczenia, wypłacane przez Zakład Ubezpieczeń Społecznych bądź Powiatowe Urzędy Pracy, prowadzący gospodarstwa rolne o powierzchni użytków rolnych powyżej 1 hektara przeliczeniowego lub dział specjalny produkcji rolnej, spełniają warunki podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy. Pogląd ten potwierdził Sąd Najwyższy w niepublikowanym wyroku z dnia 15 grudnia 1999 r. II UKN 256/99. O niejednolitości poglądów w tej materii świadczy jednak fakt, że Sąd Najwyższy nieco wcześniej, bo w wyroku z dnia 21 maja 1997 r.³⁸, zaprezentował zupełnie inny pogląd, a mianowicie, że rolniczka pobierająca zasiłek chorobowy i świadczenie rehabilitacyjne w związku z prowadzoną działalnością gospodarczą, zakończoną podczas tej choroby, nie podlega w tym czasie z mocy ustawy ubez-

³⁶ Dz.U. z 1989 r. Nr 25, poz. 137.

³⁷ Dz.U. Nr 137, poz. 887.

³⁸ II UKN 101/97, OSNAPUS 1998, nr 9, poz. 275.

pieczeniu społecznemu rolników. W uzasadnieniu powołanego orzeczenia SN powołał się między innymi na swój wcześniejszy wyrok z dnia 20 maja 1994 r.³⁹, gdzie stanął na stanowisku, że żona rolnika, której jako pracownicy udzielono urlopu wychowawczego, nie podlega ubezpieczeniu społecznemu rolników z mocy ustawy także w razie korzystania z tego urlopu w okresie przypadającym po wygaśnięciu stosunku pracy. Zdaniem B. Wierzbowskiego, popierającego ten punkt widzenia, brak jest przesłanek do odmiennego, gorszego traktowania rolników niż osób prowadzących działalność gospodarczą, które na mocy § 37 rozporządzenia Rady Ministrów z dnia 29 stycznia 1990 r. w sprawie wysokości i podstawy wymiaru składek, zgłaszania do ubezpieczenia społecznego oraz rozliczania składek i świadczenia z ubezpieczenia społecznego⁴⁰ były zwolnione z opłacania składek za okres pobierania wymienionych wyżej świadczeń krótkoterminowych⁴¹. Podobny pogląd prezentuje Sąd Apelacyjny w Łodzi w wyrokach z dnia 28 stycznia 1999 r.⁴² i z dnia 4 lutego 1999 r.⁴³ Nie jest natomiast okresem podlegania innemu ubezpieczeniu społecznemu okres zarejestrowania w charakterze bezrobotnego, bez prawa do zasiłku.

Szczególnym przypadkiem sytuacji podlegania i ustania powołanego wyżej ubezpieczenia społecznego rolników jest powstanie przerwy w podleganiu innemu ubezpieczeniu społecznemu. Powstanie takiej przerwy, bez względu na jej przyczynę i czas trwania, powoduje natychmiastowe podleganie obowiązkowemu ubezpieczeniu społecznemu rolników, jeśli tylko spełnione są inne warunki podlegania temu ubezpieczeniu.

Ustawa z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników w art. 38 ustanawia domniemania prawne oparte o związek pomiędzy własnością gruntów rolnych a prowadzeniem działalności rolniczej. Domniemania te mogą być wzruszone⁴⁴ przed organem rentowym przy

³⁹ II UR 5/94, OSNCP 1994, nr 8, poz. 135.

⁴⁰ Tekst jedn.: Dz.U. z 1993 r. Nr 68, poz. 330.

⁴¹ B. W i e r z b o w s k i, *Przegląd orzecznictwa z zakresu ubezpieczeń rolniczych, Ubezpieczenia w rolnictwie. Materiały i Studia*, KRUS 1999, nr 2, s. 88.

⁴² III AUa 675/98, OSA 1999, nr 5, poz. 25, s. 55.

⁴³ III AUu 715/98, OSA 1999, nr 7-8, poz. 35, s. 65.

⁴⁴ W kwestii wzruszalności domniemania z art. 38 ustawy u.s.r. wypowiedział się również Sąd Najwyższy w wyroku z dnia 27 maja 1997r. II UKN 145/97, OSNAPIUS 1998, nr 8, poz. 247.

użyciu wszystkich dopuszczalnych w świetle kodeksu postępowania administracyjnego środków dowodowych. Ciężar dowodu, że stan faktyczny jest inny aniżeli prawny spoczywa na zainteresowanym, który musi wykazać, że to nie on, lecz inna osoba prowadzi działalność rolniczą, a niekiedy, że wcale nie podjął prowadzenia działalności rolniczej bądź że ta nie była przez pewien czas w ogóle prowadzona na gruncie⁴⁵. Do organu rentowego należy natomiast ocena, czy dana okoliczność została udowodniona, dokonana na podstawie całokształtu materiału dowodowego (art. 80 k.p.a.).

Przy ustalaniu podlegania ubezpieczeniu każde inne ubezpieczenie społeczne ma pierwszeństwo przed ubezpieczeniem rolniczym. Wyjątkiem od tej zasady jest art. 5a ust. 1 ustawy u.s.r., zezwalający rolnikom lub domownikom, którzy przez minimum 3 lata bezpośrednio przed podjęciem działalności pozarolniczej⁴⁶ nieprzerwanie⁴⁷ podlegali obowiązkowemu ubezpieczeniu społecznemu rolników w pełnym zakresie⁴⁸ (a więc zarówno ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu, jak i emerytalno-rentowemu), na pozostanie w ubezpieczeniu rolniczym, mimo rozpoczęcia prowadzenia pozarolniczej działalności gospodarczej, opodatkowanej zgodnie z przepisami o zryczałtowanym podatku dochodowym lub mimo rozpoczęcia współpracy przy prowadzeniu tej działalności (przed nowelizacją ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, tj. do dnia 2 maja 2004 r. minimalny okres podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników w pełnym zakresie wynosił 1 rok).

W omawianym przypadku musi zostać bezwzględnie spełniony warunek podlegania ubezpieczeniu społecznemu rolników w pełnym zakresie nieprzerwanie co najmniej rok. Warunek ten wynika z konieczności uzyskania znacznego prawdopodobieństwa, że z przepisu tego skorzystają autentyczni rolnicy, a nie stanie się on metodą ucieczki przed obowiązkiem płacenia składki na system powszechnego ubezpieczenia spo-

⁴⁵ B. Wierzbowski, *Przegląd orzecznictwa...*, s. 85.

⁴⁶ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 17 listopada 2000 r. II UKN 54/2000, OSNAPiUS 2002, nr 12, poz. 290.

⁴⁷ Wyrok Sądu Apelacyjnego w Białymstoku z dnia 6 lutego 2001 r. III AUa 935/2000, OSA 2001, nr 9, poz. 33.

⁴⁸ Wyrok Sądu Najwyższego z dnia 3 grudnia 1998 r. II UKN 343/98, OSNAPiUS 2000, nr 2, poz. 74.

łecznego dla osób prowadzących działalność gospodarczą, przypadkowo tylko lub wcale niezwiązanych z rolnictwem. Jest to rozwiązanie mające na celu umożliwienie rolnikom, w sytuacji gdy produkcja rolnicza nie zapewnia dostatecznych dochodów, podjęcia działalności pozarolniczej.

Po pierwsze, rolnik lub domownik podlega nadal ubezpieczeniu, „jeżeli w terminie 14 dni od dnia rozpoczęcia wykonywania pozarolniczej działalności gospodarczej lub rozpoczęcia współpracy przy prowadzeniu tej działalności złoży KRUS oświadczenie o kontynuowaniu tego ubezpieczenia oraz udokumentuje spełnienie warunków opodatkowania tej działalności w formie zryczałtowanego podatku dochodowego w terminie 7 dni od dnia otrzymania dokumentu ustalającego przez organ podatkowy tę formę opodatkowania”. W razie niezachowania powyższych terminów lub jeżeli z dokumentów przedstawionych przez rolnika lub domownika wynika, że nie są spełnione warunki dalszego podlegania ubezpieczeniu, o których mowa w art. 5a ust. 1 ustawy u.s.r., ubezpieczenie ustaje z końcem kwartału, w którym rolnik lub domownik rozpoczął wykonywanie pozarolniczej działalności gospodarczej lub rozpoczął współpracę przy prowadzeniu tej działalności (art. 5a ust. 3 i 4 ustawy u.s.r.). Wynika stąd, że wola pozostania ubezpieczonym w KRUS należy do samych zainteresowanych, gdyż chcąc zrezygnować z ubezpieczenia rolniczego mogą oni po prostu nie złożyć odpowiedniego oświadczenia.

Po drugie, do dnia 14 lutego każdego roku rolnik lub domownik prowadzący pozarolniczą działalność gospodarczą lub współpracujący przy prowadzeniu tej działalności, podlegający ubezpieczeniu, zobowiązany jest po rozliczeniu roku podatkowego złożyć Kasie zaświadczenie właściwego organu podatkowego o wysokości należnego podatku za miniony rok. Jeżeli kwota podatku należnego przekroczy 2.528 zł⁴⁹ lub zaświadczenie nie zostanie złożone w wymaganym terminie (o ile nadal prowadzona jest pozarolnicza działalność gospodarcza), ubezpieczenie rolnika lub domownika ustaje z końcem kwartału, w którym rolnik lub domownik zobowiązany był złożyć Kasie zaświadczenie (art. 5a ust. 6 i 7 ustawy u.s.r.).

⁴⁹ Podlega ona corocznej waloryzacji na zasadach określonych w art. 5a ust. 8 i 9 ustawy u.s.r.

IV. Podleganie ubezpieczeniu społecznemu rolników na wniosek

Dobrowolne ubezpieczenie społeczne rolników może dotyczyć ubezpieczenia wypadkowego, chorobowego i macierzyńskiego bądź ubezpieczenia emerytalno-rentowego albo obu tych ubezpieczeń łącznie.

Dobrowolnemu ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu, zgodnie z art. 7 ust. 2 ustawy u.s.r., mogą podlegać rolnicy, ich małżonkowie i domownicy, jeżeli nie są objęci tym ubezpieczeniem z mocy ustawy. Sytuacja taka może mieć miejsce w wypadku rolników prowadzących gospodarstwo rolne o powierzchni mniejszej niż 1 hektar przeliczeniowy, czyli poniżej normy obszarowej ustalonej dla ubezpieczenia obowiązkowego albo w wypadku gdy podmioty te podlegają innemu ubezpieczeniu społecznemu czy też mają ustalone prawo do emerytury lub renty bądź do świadczeń z ubezpieczeń społecznych. W wyżej wymienionych przypadkach rolnicy, ich małżonkowie oraz domownicy mogą wystąpić z wnioskiem o objęcie ubezpieczeniem, pod warunkiem jednak, że praca w gospodarstwie rolnym stanowi dla nich stałe źródło utrzymania. Z wnioskiem takim wystąpić może także osoba, która, przeznaczyla grunty prowadzonego gospodarstwa rolnego do zalesienia na zasadach określonych w odrębnych przepisach. Ustawa nie wymaga, aby działalność rolnicza stanowiła istotne ani jedyne źródło utrzymania, a więc uznać należy, że warunek posiadania stałego źródła utrzymania z działalności rolniczej jest spełniony również wtedy, gdy obok wspomnianego źródła utrzymania występują także inne. Za taką interpretacją przemawia art. 8 ust. 3 ustawy u.s.r.⁵⁰

Ubezpieczenie wypadkowe, chorobowe i macierzyńskie na wniosek obejmuje pełny zakres świadczeń. Jednakże, w przypadku gdy osoba zainteresowana objęciem ubezpieczeniem wypadkowym, chorobowym i macierzyńskim na wniosek podlega innemu ubezpieczeniu społecznemu albo ma ustalone prawo do emerytury lub renty bądź do świadczeń z ubezpieczeń społecznych, obejmuje się ją ubezpieczeniem na wniosek wyłącznie w zakresie ograniczonym do jednorazowego odszkodowania z tytułu

⁵⁰ Z uzasadnienia orzeczenia TK z dnia 23 lutego 1993 r. K. 10/92, PiP 1994, z. 7-8, s. 130 i nast.

stałego, lub długotrwałego uszczerbku na zdrowiu, albo śmierci wskutek wypadku przy pracy rolniczej, bądź rolniczej choroby zawodowej (art. 7 ust. 3 w zw. z art. 9 pkt 1 ustawy u.s.r.). Przeszkodą do złożenia wniosku o objęcie dobrowolnym ubezpieczeniem wypadkowym, chorobowym i macierzyńskim jest orzeczenie o niezdolności do samodzielnej egzystencji w stosunku do emerytów i rencistów. Jest to o tyle logiczne, że osoby te nie są w stanie prowadzić działalności rolniczej zapewniającej stałe źródło utrzymania.

Ubezpieczeniem emerytalno-rentowym na wniosek objąć można rolnika, jego małżonka i domownika w sytuacji, gdy osoby te nie podlegają obowiązkowemu ubezpieczeniu społecznemu rolników, innemu ubezpieczeniu społecznemu ani nie mają ustalonego prawa do emerytury lub renty bądź świadczeń z ubezpieczeń społecznych. Ubezpieczenie powyższe może zaistnieć tylko w sytuacji, gdy zainteresowane podmioty podlegają ubezpieczeniu wypadkowemu, chorobowemu i macierzyńskiemu w pełnym zakresie i złożono wniosek o objęcie ich ubezpieczeniem emerytalno-rentowym (art. 16 ust. 2 pkt 1 ustawy u.s.r.). Ubezpieczeniu powyższemu może podlegać na wniosek także osoba, która nie jest rolnikiem w chwili objęcia jej ubezpieczeniem. Warunkiem jest to, aby podlegała ubezpieczeniu emerytalno-rentowemu przez okres co najmniej pięćdziesięciu kwartałów oraz zaprzestała prowadzenia działalności rolniczej, nie nabywając prawa do emerytury lub renty (art. 16 ust. 2 pkt 2 ustawy u.s.r.). Ponadto, w myśl art. 16 ust. 2 pkt 3 ustawy u.s.r., ubezpieczeniem emerytalno-rentowym na wniosek obejmuje się osobę pobierającą rentę rolniczą z tytułu niezdolności do pracy jako rentę okresową.

V. Prowadzenie działu specjalnego produkcji rolnej a podleganie ubezpieczeniu społecznemu rolników

Ubezpieczeniu społecznemu rolników podlegają z mocy ustawy także rolnicy prowadzący działły specjalne produkcji rolnej (art. 7 ust. 1 pkt 1 *in fine* oraz art. 16 ust. 1 pkt 1 *in fine* ustawy u.s.r.). Działem specjalnym jest, zgodnie z art. 6 pkt 5 ustawy u.s.r., dział specjalny produkcji rolnej, o którym mowa w załączniku do ustawy nowelizacyjnej⁵¹. Rolnik może

⁵¹ Do dnia 2 maja 2004 r. działem specjalnym w rozumieniu ustawy u.s.r. był dział specjalny produkcji rolnej w rozumieniu przepisów podatkowych, a konkretnie ustawy

skoncentrować się na jednym lub kilku działach produkcji roślinnej bądź zwierzęcej. Do uznania działalności gospodarczej za rolniczą niezbędne jest jednak, aby obejmowała biologiczne procesy związane z życiem roślin i zwierząt, tak jak na przykład produkcja materiału siewnego, roślin ozdobnych czy też hodowla i produkcja materiału zarodowego zwierząt. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników nie precyzuje minimalnych rozmiarów działalności rolniczej, która potrzebna jest do objęcia rolnika ubezpieczeniem. Wskazana w przepisach ustawy norma obszarowa dotyczy jedynie określenia sytuacji, w jakiej następuje objęcie ubezpieczeniem z mocy ustawy i nie ma zastosowania w przypadku działów specjalnych.

Jak wspomniano, od dnia 2 maja 2004 r., tj. od dnia wejścia w życie nowelizacji ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, o tym, co jest działem specjalnym w rozumieniu tej ustawy decyduje załącznik do ustawy nowelizującej. Określa on rodzaje upraw lub hodowli stanowiących działy specjalne produkcji rolnej oraz minimalne ich rozmiary. Działem specjalnym w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników nie jest produkcja i hodowla, które nie osiągnęły wymaganych prawem rozmiarów, a co za tym idzie – działalność taka nie jest również brana pod uwagę przy ustalaniu obowiązku ubezpieczenia społecznego rolników.

VI. Notariat na styku z ubezpieczeniem społecznym rolników

W zakresie ubezpieczenia społecznego rolników notariusz wykonuje pewne funkcje okołoubezpieczeniowe. W praktyce spotyka się, z jednej strony, z sytuacjami, kiedy osoba fizyczna nabywa nieruchomość rolną między innymi w celu objęcia ubezpieczeniem rolniczym i wtedy dla właściwego wykonania obowiązku z art. 80 § 3 ustawy z dnia 14 lutego 1991 r. – Prawo o notariacie⁵² przydatna może okazać się znajomość omówionych wyżej zagadnień, z drugiej zaś, podstawową formą zaprzestania działalności rolniczej w celu uzyskania świadczeń emerytalno-rentowych z ubezpieczenia jest wyzbycie się własności gospodarstwa rolnego, co może nastąpić, poza wyjątkami, o których mowa niżej, wyłącznie

z dnia 26 lipca 1991 r. o podatku dochodowym od osób fizycznych (tekst jedn.: Dz.U. z 2000 r. Nr 14, poz. 176 ze zm.).

⁵² Tekst jedn.: Dz.U. z 2002 r. Nr 32, poz. 369 ze zm.

w formie aktu notarialnego. I tu, w celu prawidłowej informacji stron koniecznym staje się niejednokrotnie sięgnięcie do przepisów o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Warunkiem wypłaty emerytury bądź renty inwalidzkiej rolniczej w pełnej wysokości jest zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników, odmiennie niż wcześniejsze przepisy regulujące uprawnienia do świadczeń emerytalno-rentowych rolników, nie przewiduje wymogu przekazania gospodarstwa rolnego jako warunku niezbędnego dla uzyskania przez rolnika prawa do emerytury lub renty inwalidzkiej. Jednakże rolnik, który nadal jest posiadaczem gospodarstwa rolnego, podlegającego opodatkowaniu podatkiem rolnym bądź prowadzi dział specjalny w rozumieniu przepisów o podatku dochodowym od osób fizycznych, będzie miał prawo do wypłaty tylko części składowej wskazanych świadczeń. Ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników (art. 24) przewiduje bowiem dwuczęściową konstrukcję emerytury i renty inwalidzkiej. Każde z tych świadczeń składa się z części składowej, która wypłacana jest zawsze, o ile rolnik uzyska prawo do świadczeń emerytalno-rentowych oraz z części uzupełniającej, której wypłata uzależniona jest od faktu zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej (art. 28 ust. 3 ustawy u.s.r.). Tylko wyjątkowo zaprzestanie prowadzenia działalności rolniczej jest jednym z warunków koniecznych do uzyskania w ogóle prawa do emerytury. Dotyczy to rolników, którzy ubiegają się o przyznanie emerytury w wieku o 5 lat niższym od wieku emerytalnego (tzw. wcześniejsza emerytura – art. 19 ust. 2 pkt 3 ustawy u.s.r.).

Zgodnie z art. 28 ust. 4 ustawy u.s.r., uznaje się, że emeryt lub rencista zaprzestał prowadzenia działalności rolniczej, jeżeli ani on, ani jego małżonek nie jest właścicielem (współwłaścicielem) lub posiadaczem gospodarstwa rolnego w rozumieniu przepisów o podatku rolnym i nie prowadzi działu specjalnego, przy czym nie uwzględnia się:

1) gruntów wdzierżawionych, na podstawie umowy pisemnej, zawartej co najmniej na 10 lat i zgłoszonej do ewidencji gruntów i budynków, osobie niebędącej:

- a) małżonkiem emeryta lub rencisty,
- b) jego zstępny lub pasierbem,

c) osobą pozostającą z emerytem lub rencistą we wspólnym gospodarstwie domowym,

d) małżonkiem osoby, o której mowa w lit. b) lub c),

2) gruntów trwale wyłączonych z produkcji rolniczej na podstawie odrębnych przepisów, w tym zalesionych gruntów rolnych,

3) gruntów i działów specjalnych należących do małżonka, z którym emeryt lub rencista zawarł związek małżeński po ustaleniu prawa do emerytury lub renty rolniczej z ubezpieczenia,

4) własności (udziału we współwłasności) nieustalonej odpowiednimi dokumentami urzędowymi, jeżeli grunty będące przedmiotem tej własności (współwłasności) nie znajdują się w posiadaniu rolnika lub jego małżonka.

Z brzmienia tego przepisu wynika, że gdy wielkość gospodarstwa rolnego pozostawionego sobie przez rolnika nie przekracza normy obszarowej powodującej konieczność opłacania podatku rolnego, to zaprzestał on prowadzenia działalności rolniczej w rozumieniu ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników, choćby faktycznie działalność taka w tym gospodarstwie była przez niego prowadzona⁵³. W tym miejscu zauważyć należy, że okresowe zwolnienie rolnika z obowiązku płatności podatku rolnego nie jest okolicznością, która wyłącza go z ubezpieczenia społecznego rolników, skoro takiego wyłączenia nie przewiduje ustawa o ubezpieczeniu społecznym rolników⁵⁴.

Wspomnieć również należy, że chodzi tu także o opodatkowanie gruntów leśnych podatkiem rolnym. Zatem, jeśli rolnik pozostawi sobie grunty leśne o powierzchni powodującej powstanie obowiązku zapłaty podatku rolnego, to nie zaprzestaje on prowadzenia działalności rolniczej w rozumieniu przepisów ustawy o ubezpieczeniu społecznym rolników⁵⁵.

Chcąc spełnić warunek zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej, emeryt czy rencista powinien przenieść własność i posiadanie, gospodarstwa rolnego na inną osobę, natomiast nie musi wyzbywać się całego gospodarstwa, może bowiem wyłączyć i pozostawić sobie na

⁵³ Wyrok SA w Białymstoku z dnia 18 czerwca 1998 r. III AUa 298/98, OSA 1999, nr 5, poz. 26.

⁵⁴ Wyrok SA w Gdańsku z dnia 20 czerwca 1995 r. III AUr 546/95, OSA 1995, nr 9, poz. 70.

⁵⁵ Wyrok SA w Rzeszowie z dnia 15 grudnia 1993 r. III AUr 347/93, OSA 1994, nr 4, poz. 30.

własność takie grunty (włącznie z budynkami), których łączna powierzchnia nie powoduje opodatkowania podatkiem rolnym. Do najczęściej spotykanych w praktyce notarialnej form przeniesienia własności gospodarstwa rolnego należą umowy darowizny, dożywocia oraz sprzedaży.

Należy pamiętać, że zgodnie z § 8 rozporządzenia Ministra Sprawiedliwości z dnia 28 czerwca 2004 r. w sprawie maksymalnych stawek taksy notarialnej⁵⁶, za sporządzenie aktu notarialnego, dokumentującego umowę zbycia nieruchomości, jeśli w związku z tą umową następuje wypłata świadczeń z tytułu ubezpieczenia społecznego rolników, maksymalna taksa notarialna wynosi 600 zł. Stawka ta nie uwzględnia oczywiście wydania wypisów aktu notarialnego jako odrębnej czynności notarialnej, w związku z czym należy za ich wydanie pobrać opłatę w oparciu o § 12 tego rozporządzenia. Dyskusyjną i powodującą rozbieżności w praktyce jest natomiast kwestia pobrania opłaty (§ 16) z tytułu sporządzenia wniosku o wpis w księdze wieczystej. Dotyczy ona jednak w ogóle słuszności pobierania tego wynagrodzenia, a nie pobierania go w przypadku czynności związanych z ubezpieczeniem społecznym rolników. Gdyby zatem dopuścić możliwość pobierania opłaty za wniosek z § 16, należałoby taką opłatę pobrać również w przypadku tych czynności.

Swoboda rolnika w wyborze nabywcy gospodarstwa rolnego może czasem prowadzić do nabycia gospodarstwa przez osobę przypadkową, zupełnie niezwiązaną z pracą na roli. Twórcy rolniczej ustawy ubezpieczeniowej podjęli próbę zapobieżenia takiej sytuacji, wprowadzając jeszcze inną (obok dotąd wymienionych) formę przekazania gospodarstwa rolnego, a mianowicie umowę z następcą. Regulują ją przepisy art. 84-91 ustawy u.s.r., a w kwestiach nieuregulowanych stosuje się odpowiednio przepisy kodeksu cywilnego. Przez umowę taką rolnik zobowiązuje się do przeniesienia na osobę młodszą od siebie o co najmniej 15 lat (następcę) własności i posiadania gospodarstwa rolnego z chwilą nabycia prawa do emerytury lub renty inwalidzkiej, jeżeli następca do tego czasu będzie pracował w tymże gospodarstwie. Poza tym umowa z następcą może zawierać jeszcze inne postanowienia stron (art. 84 ustawy)⁵⁷.

⁵⁶ Dz.U. Nr 148, poz. 1564.

⁵⁷ Szerzej na temat tej umowy E. D r o z d, *Podstawowe zagadnienia konstrukcyjne umowy z następcą*, Rejent 1991, nr 3, s. 17-40.

Jeżeli emeryt lub rencista chciałby wyzbyć się własności gospodarstwa rolnego, a nie może znaleźć nabywcy, gospodarstwo to może być przyjęte na Skarb Państwa za odpłatnością. Kwestię tę reguluje art. 58 w zw. z art. 27 ust. 7 pkt 1 ustawy u.s.r. Przejęcie gospodarstwa na Skarb Państwa może nastąpić na wniosek właściciela gruntów, ale tylko wtedy, gdy rolnik lub jego małżonek ma ustalone prawo do rolniczych świadczeń emerytalno-rentowych, a nie zawarł umowy z następcą i nie ma możliwości sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład gospodarstwa rolnego, co najmniej po cenie odpowiadającej ich oszacowaniu według przepisów o gospodarowaniu nieruchomościami rolnymi Skarbu Państwa. Przejęcia gospodarstwa rolnego na rzecz Skarbu Państwa dokonuje Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa w drodze decyzji administracyjnej. Procedura związana ze stwierdzeniem niemożności sprzedaży oraz odpłatnym przejęciem gospodarstwa została uregulowana szczegółowo w rozporządzeniu Ministra Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej z dnia 18 listopada 1992 r. w sprawie stwierdzenia niemożności sprzedaży nieruchomości przez osoby uprawnione do emerytury lub renty z ubezpieczenia społecznego rolników oraz przejmowania tych nieruchomości na własność Skarbu Państwa⁵⁸.

Z przepisów cytowanego rozporządzenia wynika, że jeśli nie zgłoszono oferty zakupu wszystkich nieruchomości przeznaczonych do sprzedaży, a także jeżeli oferty zostały wycofane, Agencja Własności Rolnej Skarbu Państwa lub upoważniony wójt wydają zaświadczenie stwierdzające brak możliwości sprzedaży nieruchomości wchodzących w skład danego gospodarstwa rolnego po cenie odpowiadającej ich oszacowaniu. Odpis tego zaświadczenia należy przesłać również właściwemu oddziałowi regionalnemu Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego (§ 5 ust. 2). Zgodnie z art. 28 ust. 7 ustawy u.s.r., wydane zaświadczenie stanowi podstawę do wypłaty uprawnionemu części składowej w całości oraz 75% części uzupełniającej świadczenie emerytalno-rentowe, a także do wystąpienia z wnioskiem do Agencji o przejęcie nieruchomości na rzecz Skarbu Państwa (§ 7 ust. 3 pkt 5).

Na gruncie ustawy z dnia 20 grudnia 1990 r. o ubezpieczeniu społecznym rolników, emeryt lub rencista spełnia także warunek zaprzestania

⁵⁸ Dz.U. Nr 89, poz. 445.

prowadzenia działalności rolniczej, gdy wydzierżawi swe gospodarstwo innej osobie fizycznej lub prawnej (art. 28 ust. 4 pkt 3). Zdarza się bowiem, że strony wyrażają wolę dokonania takiej czynności w formie aktu notarialnego. Poza tym taki sposób zaprzestania prowadzenia działalności rolniczej będzie dopuszczalny na gruncie nowego systemu rent strukturalnych w Polsce. Projekt Planu Rozwoju Obszarów Wiejskich, opracowany przez Ministra Rolnictwa i Rozwoju Wsi i zatwierdzony przez Radę Ministrów, który został przygotowany w oparciu o art. 2 ustawy z dnia 28 listopada 2003 r. o wspieraniu rozwoju obszarów wiejskich ze środków pochodzących z Sekcji Gwarancji Europejskiego Funduszu Orientacji i Gwarancji Rolnej⁵⁹, zawiera wyraźnie określoną alternatywę dla rejestracji pisemnej umowy dzierżawy w ewidencji gruntów i budynków. Tą alternatywą jest forma aktu notarialnego, a zatem sporządzenie omawianej umowy w tej formie wywołuje zamierzone skutki, bez potrzeby dokonywania rejestracji. Podobny zapis powinien znaleźć się w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników.

Umowa dzierżawy gospodarstwa rolnego jest w warunkach polskiej wsi powszechną formą przenoszenia posiadania gospodarstwa na inną osobę. Jest to forma korzystna dla rolnika, który nie chce wyzbyć się własności gospodarstwa rolnego, a nie może bądź nie chce przez pewien czas prowadzić działalności rolniczej. Jednak, aby umowa dzierżawy mogła stanowić podstawę do wypłaty pełnej emerytury czy renty, oprócz wymogów określonych przepisami kodeksu cywilnego, musi spełniać dodatkowo łącznie wszystkie warunki określone w ustawie o ubezpieczeniu społecznym rolników. Musi być ona zawarta w formie pisemnej na okres co najmniej 10 lat z osobą niebędącą zstępnym emeryta albo rencisty ani jego pasierbem, z osobą pozostającą z emerytem lub rencistą we wspólnym gospodarstwie domowym, małżonkiem emeryta czy rencisty bądź małżonkiem wymienionych tu osób. Ustawa wymaga jednocześnie zgłoszenia tej umowy do ewidencji gruntów i budynków, co musi być odnotowane i potwierdzone przez pracownika organu ewidencyjnego na umowie. Dostarczona do Kasy Rolniczego Ubezpieczenia Społecznego umowa dzierżawy jest traktowana jako wniosek o podjęcie wypłaty części

⁵⁹ Dz.U. Nr 229, poz. 2273 ze zm.

uzupełniającej emeryturę czy rentę do pełnej wysokości, w związku z zaprzestaniem prowadzenia działalności rolniczej.

VII. Podsumowanie

W ubezpieczeniu społecznym rolników stopniowo dążono do możliwie maksymalnego objęcia nim wszelkich osób samodzielnie gospodarujących, związanych z rolnictwem, choćby nie stanowiło ono ich głównego źródła utrzymania⁶⁰. Zakres ubezpieczenia rolniczego uzasadniony jest przede wszystkim koniecznością zabezpieczenia, choćby na minimalnym poziomie, bytu właścicieli nawet najmniejszych gospodarstw. Nie sposób pominąć, zwłaszcza przed wprowadzeniem rent strukturalnych w rolnictwie, znaczenia ubezpieczeń społecznych rolników dla przyspieszenia wymiany pokoleń i poprawy struktury obszarowej na wsi. W systemie ubezpieczeń społecznych rolników ubezpieczenie jest w zasadzie obowiązkowe, wyjątkowo może być jednak dobrowolne. W systemie ubezpieczeń rolniczych zakres ubezpieczeń na wniosek jest zdecydowanie szerszy, aniżeli w systemie powszechnym. Potrzeba wprowadzonych ostatnio korekt w zakresie podmiotowym ubezpieczeń rolniczych wynika z konieczności zmniejszenia dotacji budżetowych do tego systemu, w jego części emerytalno-rentowej. Obecnie coraz bardziej maleje udział składek w wydatkach na emerytury i renty rolnicze, co, z jednej strony, jest następstwem niekorzystnej proporcji między liczbą czynnych zawodowo rolników opłacających składki a liczbą emerytów i rencistów, z drugiej zaś, niewłaściwej konstrukcji samej składki, która nie jest w żadnym stopniu uzależniona od dochodowości gospodarstwa. Powoduje to zrównanie składki rolnika prowadzącego małe gospodarstwo, produkujące w zasadzie na zaspokojenie potrzeb najbliższej rodziny, ze składką właściciela wielohektarowego gospodarstwa, prowadzonego najczęściej przy udziale pracowników najemnych.

⁶⁰ W. Muszalski, *Przemiany zatrudnienia a ubezpieczenie społeczne rolników*, *Polityka Społeczna* 1993, nr 3, s. 22.